

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Навчально-науковий інститут

«ІНСТИТУТ ПРОМИСЛОВИХ ТА БІЗНЕС ТЕХНОЛОГІЙ»
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ НАУКИ І ТЕХНОЛОГІЙ

ЦУРКАНОВА І.О.

ПОЛІТОЛОГІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

до вивчення дисципліни

«Філософія та політологія»

для студентів усіх спеціальностей

Дніпро 2022

Цурканова І.О. Політологія : Конспект лекцій з дисципліни «Філософія та політологія» для студентів усіх спеціальностей : навчальний посібник – Дніпро : УДУНТ, 2022. 102 с.

У конспекті лекцій аналізується основний зміст курсу політології, відповідно до Програми курсу та робочих планів. Розкрито сутність основних галузевих політичних теорій, висвітлено механізми соціальної взаємодії, актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Чітко, стисло і доступно мовою розглянуто основні поняття і категорії даної дисципліни.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Іщенко І.В. - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Кравець А.Ю. – доктор політичних наук, професор кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка».

ПЕРЕДМОВА

Як Ви розумієте, що таке політика? Як політика впливає на Ваше життя? Яку роль вона посідає у нашому повсякденному житті? На всі ці запитання допоможе відповісти наука політологія. Вона вивчає політичне життя суспільства в його різноманітних виявах, заглиблюючись у таємниці політики та влади, закономірності діяльності політичної еліти, партій, лідерів, соціальних верств і народних мас.

Політологія необхідна кожному майбутньому спеціалісту, який прагне зрозуміти своє місце в суспільстві. Саме вивчення студентами цієї дисципліни у закладах вищої освіти нашої країни допоможе Вам самовизначитися в особистих світоглядних позиціях та політичних інтересах, що сприяє формуванню політичної свідомості та культури.

Можливо хтось із Вас зараз сидить і думає, а навіщо мені взагалі політологія?

Я поставлю Вам наступне запитання: «Скажіть, будь ласка, а чи задоволені Ви зараз своїм рівнем життя?». Однак, на це запитання можна відповісти по-різному. Проте слід пам'ятати, що саме від кожного з нас залежить рівень життя країни та її майбутнього. Саме Ви можете і повинні впливати на економічний, соціальний та політичний стан нашої держави.

Ваша думка дуже важлива при виборі політичного напрямку країни. Після вивчення дисципліни «Політологія», Ви будете вміти аналізувати політичні процеси, що відбуваються, не тільки в межах країни, а і поза нею. Адже кожному з Вас неодноразово доведеться опинитися на виборчій дільниці та зробити свій вибір так, щоб не помилитися. І, можливо, саме від цього вибору залежатиме Ваша доля та рівень життя Ваших рідних і близьких!

Взагалі, політологія сприяє виробленню світоглядних і ціннісних настанов, вмінню пов'язувати політичні знання із суспільно-політичною практикою. Закорінені в давніх часах спроби збагнути особливості політичного розвитку людської цивілізації постійно розвиваються і вдосконалюються, збагачуючи світову суспільно-політичну думку, синтезуючи й систематизуючи політичні знання.

Зазначу, що наука політологія тісно пов'язана з правознавством та філософією, історією та політичною географією, а також з соціологічними, економічними і соціальними вченнями. Її досконале вивчення дозволить кожному з Вас з іншого боку побачити історичні події та сучасні політичні факти, тому що Ви будете розуміти першопричину, цілі та методи їх досягнення.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТОЛОГІЇ	6
1.1. Виникнення політології як науки, її місце і роль в житті суспільства.....	6
1.2. Основні функції політології.....	9
1.3. Методи дослідження і вивчення явищ політичного життя.....	11
1.4. Основні категорії політології.....	14
ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ	16
2.1. Політичні теорії Стародавнього світу.....	16
2.2. Політична думка епохи Середньовіччя.....	21
2.3. Особливості політичної думки Відродження.....	23
2.4. Політичні теорії Нового часу (XVI – XIX ст.).....	24
2.5. Зародження і розвиток української політичної думки.....	28
2.6. Політичні ідеї на українських землях від XIV ст. до новітнього періоду.....	30
2.7. Основні напрями й тенденції розвитку вітчизняної соціально-політичної думки в новітній період (XIX – XX ст.).....	31
2.8. Політична думка в Україні в XX столітті.....	34
ТЕМА 3. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА, ЇЇ СУТНІСТЬ І ФОРМИ	36
3.1. Сутність, об'єкт та суб'єкт політичної влади.....	36
3.2. Ресурси та види влади. Політичне панування і легітимність.....	38
3.3. Сутнісні характеристики та типологія сучасних політичних режимів.....	42
3.4. Зміст й основні концепції демократії.....	47
ТЕМА 4. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ СТРУКТУРА	51
4.1. Поняття і структура політичної системи.....	51
4.2. Держава – базовий інститут політичної системи.....	53
4.3. Партії та соціально-політичні рухи.....	58
4.4. Проблеми формування багатопартійності в Україні.....	62
ТЕМА 5. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО СТРУКТУРА. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА	64
5.1. Поняття політичного процесу.....	64
5.2. Форми участі громадян в політичному житті суспільства.....	68
5.3. Політична стабільність і конфлікти.....	71
5.4. Політика, мораль і політична поведінка.....	74
5.5. Політичні еліти.....	76
5.6. Політичне лідерство.....	79
ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	85
6.1. Політична свідомість: поняття, структура, функції.....	85
6.2. Поняття та структура політичної культури суспільства.....	87

ТЕМА 7. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВА.....	91
7.1. Громадянське суспільство, його сутність, структура та загальні риси.....	91
7.2. Правова держава, її характеристики та тенденції розвитку.....	95
ТЕМА 8. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА СУЧАСНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ.....	98
8.1. Поняття і суб'єкти міжнародного політичного процесу.....	98
8.2. Основні ідейно-політичні течії сучасності.....	100
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	107

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ПОЛІТОЛОГІЇ

1.1. Виникнення політології як науки, її місце і роль в житті суспільства

Історично політична наука формувалася в процесі переходу від способів буденного сприйняття політики до методів її систематичного спеціалізованого вивчення й отримання на цій основі все більш впорядкованих уявлень про неї. З самого зародження політична наука формувалася як міждисциплінарна область знання. Її становлення і розвиток тісно перепліталися з філософськими, етичними, історичними, а потім соціологічними і правовим дослідженнями. До вивчення політики постійно залучалися і методи, характерні для природничих наук. В процесі історичного розвитку вона не раз змінювала свої назви (політика, наукова політика, політологія, політична наука, political science).

Термін «політологія» походить від грецьких слів «politike», що означає державні й суспільні справи, та «logos» – вчення, наука, тобто **політологія – це наука про управління державою.**

Іноді в розвитку політології виділяють **два основних етапи**, що відображають зміни змісту політики і зростання її ролі в суспільному житті. Так, до середини 20 століття політологія розглядається переважно як наука про управління суспільством з боку держави. У цей період вона розвивається в рамках інших суспільних наук: філософії, соціології, теорії держави і права. На другому етапі домінуючою стає тенденція подолання ототожнення політики з державою та її владою, що веде до розуміння держави як основного, але не єдиного суб'єкта політики.

Інституціоналізація ж будь-якої наукової дисципліни передбачає проходження нею певних **етапів розвитку:**

- накопичення теоретичного та емпіричного матеріалу в рамках споріднених наук;
- проведення спеціалізованих наукових досліджень і публікація їх результатів;
- створення спеціалізованих наукових видань;
- підготовка кадрів, створення наукових і навчальних закладів;
- формування наукового співтовариства вчених і викладачів даної дисципліни, об'єднаних в національні та міжнародні асоціації.

Всі ці необхідні етапи становлення пройшла і політологія.

В цілому традиційно вважається, що більшість сучасних наук, у тому числі й політологія, пройшли **три стадії розвитку** – філософську, емпіричну та стадію ревізії емпіричного стану.

Перший етап розвитку політології почався з часів Арістотеля і тривав приблизно до громадянської війни в Америці (1861-1865). Це період нагромадження філософського знання про суспільство та політику. Відбувається поступовий відхід від релігійно-міфологічної форми

протонаукового відображення і пояснення світу політики, основу якої склали ідеї про божественне походження і організацію влади. Приблизно з середини I-го тисячоліття з'являється тенденція до раціоналізації політичних уявлень, поява окремих систематизованих вчень. Уже в Стародавній Греції Арістотель дав визначення політичних режимів і ввів такі терміни, як «монархія», «аристократія», «олігархія», «демократія» та ін. З того часу політична філософія стала невід'ємною частиною духовного життя суспільства. Такі ідеї ґрунтувалися на практичному ототожненні політики та держави, нерозривному сприйнятті держави і суспільства, припускаючи інтегрованість організації людського життя і публічної влади. Це формувало теоретичні трактування політики в руслі філософії і навіть частково природознавства. Однак наростання раціонального опису політичних явищ призвело в XIII ст. до створення на основі схоластики вже специфічної політичної науки, яка називалась то «ars politica» – «політичне мистецтво».

Важливий вплив на розвиток політології справила політична філософія італійського мислителя епохи Відродження Н. Макіавеллі (1469-1527), якого називають творцем нової політичної теорії. Макіавеллі одним із перших розглянув вчення про політику як самостійну царину знання. У центрі його політичного вчення була проблема державної влади, а всі його дослідження підпорядковані спільній меті – подоланню феодалної роздробленості Італії та вирішенню практичних завдань державного життя. На початку XVII ст. були відкриті спеціалізовані кафедри політичної науки в Нідерландах, Швеції, інших країнах, а також Німеччині, в якій з'явилася окрема дисципліна державного управління. Саме традиції ранньої німецької науки про досягнення суспільного блага (благодійність) були перенесені згодом на західне узбережжя Атлантики.

Другий етап розвитку продовжувався від Громадянської війни в Америці до закінчення Другої світової війни. Дослідженням політичної дійсності було надано наукового характеру. Почалося вивчення поведінки людей у зв'язку з їх участю у державному управлінні, виникли наукові установи, що вивчали політичні відносини. Завдяки цим дослідженням з другої половини XX ст. науку, що виробляє теоретичні уявлення про державне управління, почали називати політологією.

Таким чином **третій етап** розвитку вже зрілої політичної науки почався після закінчення Другої світової війни й триває донині. Сучасність – це такий період, коли відбувається ревізія емпіричного стану знань про політику. Цей етап розвитку вирізняється критичним переосмисленням арсеналу нагромаджених емпіричних та теоретичних знань та їх подальшим поглибленням.

Отже, самостійного статусу та більш сучасного вигляду політологія набула у другій половині XIX ст., чому сприяли об'єктивні причини, перш за все, розвиток демократії в Європі та у Північній Америці, активізація політичного життя в яких викликала потребу в політичних знаннях. Ці

знання сприяли успіху в боротьбі за владу та розв'язанню соціально-політичних конфліктів. Як самостійна наукова дисципліна політологія виникла у США, проте її витоки знаходимо в Німеччині, Швеції, Італії, Франції, Голландії, Англії, Ірландії, інших західноєвропейських країнах, а також і на вітчизняних теренах – українських землях, які перебували у складі великих імперій.

У шведському місті Упсалі, в якому є один із найбільш престижних університетів, Дублінському католицькому університеті та згодом в Оксфордському та Паризькому університетах почали вивчати дисципліну, схожу на сучасну політологію, у 1895 р. в Англії було засновано Лондонську школу економічної політичної науки, а 1912 р. – кафедру політики в Оксфорді, а першу кафедру історії та політичної науки було створено 1857 року в Колумбійському коледжі США. Вже в 1903 році політологи США об'єднались в Американську асоціацію політичних наук. Таким чином, на початку ХХ ст. процес виокремлення політології у самостійну дисципліну в основному було завершено, а з другої половини ХХ ст. вона стала складовою стандарту вищої освіти – 1948 р. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури рекомендувала курс політології для вивчення у вищих навчальних закладах країн – її членів.

Потужним стимулом у розвитку політології як самостійної дисципліни стало **заснування в 1949 р. IPSA – Міжнародної асоціації політичних наук та проведення** **всесвітніх конгресів політологів.** Хоча велике значення для розвитку політичної науки мають дослідження європейських учених, однак американська політологія сьогодні справляє більш значний вплив на розвиток політичних досліджень. Про це свідчить той факт, що переважна частина учасників міжнародних конгресів представляють США.

У багатьох країнах прислухались до рекомендації ООН, але у республіках СРСР до другої половини 1980-х років політологія перебувала під ідеологічною забороною, оскільки трактувалася як буржуазна наука. Тільки 1989 р. у нашій країні з'явилися перші кафедри політології, а з 1990 р. цей предмет стали викладати у вищих навчальних закладах.

Це не означає, що вітчизняна політологія розвивається без певного підґрунтя – окремі політичні дослідження здійснювалися у рамках історичного матеріалізму, наукового комунізму та історії КПРС, проте їх наукові можливості були обмежені догматами офіційного марксизму. Досить довгий час між політикою й наукою знаходилась ідеологія, формуючи такі варіанти конструювання і розвитку наукових теорій, що відповідали не істині, а офіційній позиції партії та інтересам соціальних груп, які були при владі.

Нині політологія посідає належне їй місце у системі суспільних наук і справляє помітний вплив на реальні політичні процеси в Україні. Вітчизняні політологи, використовуючи весь світовий політологічний

матеріал, іноді навіть виступають модераторами суспільної думки, а до їхніх слів прислуховуються більше, ніж до слів політиків.

Таким чином, якщо узагальнити висвітлений матеріал, можна відзначити наступне.

Політологія як самостійна навчальна дисципліна почала формуватися у другій половині XIX ст. Тепер її розвиток йде на основі подальшого ускладнення політичних зв'язків, політизації соціального життя в цілому, на тлі розвитку всього суспільствознавства, що сприяє постійному збагаченню методів політичних досліджень. Неухильне ускладнення соціального світу привело деяких теоретиків до ідеї, що «політична теорія сучасності повинна сфокусувати увагу на фрагментарності суспільства». Світ став ще більш політизованим, а число субдисциплін, які вивчають межі політичного, стало неухильно зростати, демонструючи величезне розмаїття спеціалізованих досліджень, методів і прийомів аналізу політики.

У 1857 р. Ф. Лейбер починає читати цей курс у Колумбійському коледжі, а в 1903 р. створена Американська асоціація політичних наук.

У Франції викладання «політичних і моральних наук» було започатковано під час Великої французької революції.

У Великобританії з 1885 р. функціонує Лондонська школа економічних і політичних наук.

У 1896 р. італійський політолог і соціолог Г. Моска публікує книгу «Елементи політичної науки», що дає підстави говорити про поширення політичної науки у Європі, починаючи з кінця XIX ст. Процес остаточного становлення політології в її сучасному розумінні завершився на міжнародному колоквіумі політичних наук (Париж, 1948 р.), який був організований ЮНЕСКО, де було визначено зміст предмета цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни.

Розширення областей, що піддаються спеціалізованим і систематичним дослідженням, привело Г. Лассуелла в 1951 р до думки про необхідність запровадження терміна «політичні науки» (political science).

З 1949 р. функціонує Міжнародна асоціація політичних наук, членом якої з 1999 р. є й Україна.

1.2. Основні функції політології

Соціальний зміст і призначення політології виявляються в її **функціях**. Основними функціями політичної науки є *світоглядна* (в тому числі теоретико-пізнавальна та ціннісна), *методологічна*, *прогностична*, *функція політичної соціалізації*. Виділяють також аналітичну, культурно-виховну та інші функції.

Через **світоглядну функцію** формуються знання, цінності, ідеали, норми цивілізованої політичної системи, політичної культури соціальних суб'єктів, що сприяє досягненню консенсусу в суспільстві.

Теоретико-пізнавальна функція реалізується через вивчення, систематизацію, пояснення, аналіз, узагальнення й оцінку політичних явищ. Завдяки цій функції політологія віднаходить об'єктивні тенденції соціально-політичного та економічного розвитку суспільства й дає оцінку політичним ситуаціям. Результатом реалізації цієї функції є політична теорія – цілісне, достатньо вірогідне та систематизоване знання про зв'язки й закономірності явищ і процесів політичної сфери суспільства. Теоретичне знання – важлива частина світогляду і форма наукового обґрунтування практичної політичної діяльності.

Методологічна функція політології відображає способи, методи і принципи теоретичного дослідження політичної сфери й практичної реалізації здобутих знань. З допомогою політології розкриваються загальні закономірності функціонування політики, різних політичних систем, політичних відносин, створюється база для розвитку окремих політичних теорій. Результатом такої роботи є система соціально обґрунтованих принципів та засобів раціонального пізнання політичної діяльності.

Прогностична функція полягає у передбаченні шляхів розвитку політичних процесів різних варіантів політичної поведінки. Прогностична функція відображає можливості політології і спрямованість щодо пошуку та віднайдення відповіді на запитання: якою буде дійсність у майбутньому та коли відбудуться зазначені події? Ця функція відображає передбачення політичних процесів, результатом реалізації цієї функції є створення політичних прогнозів – гіпотез, які спираються на вже відомі тенденції розвитку політичних явищ.

Функція політичної соціалізації забезпечує процес включення людини у політичну сферу життя суспільства і формування певного типу політичної культури.

Зазначені функції тісно пов'язані із загальними функціями політики, які становлять фундамент стабільності в цивілізованому суспільстві.

Таким чином, якщо узагальнити висвітлений матеріал, можна відзначити наступне. **Політологія – це наука про політику та її взаємовідносини з людиною та суспільством; наука про політичну владу й управління, про закономірності розвитку політичних відносин і процесів, функціонування політичних систем та інститутів, політичної поведінки і діяльності людей.** Головні проблеми, які вивчає політологія, це проблеми влади та узгодження інтересів різних політичних сил.

Об'єктом політології є політичне життя суспільства в різних його виявах (діяльність держави та її органів, політичних партій, політичних і громадських організацій, зовнішня політика, ідеологія і політичні рухи,

поведінка і позиція людей, їх участь у політиці, дослідження і прогнозування політичних явищ і процесів).

Предметом політології є сутність, форми, закономірності й випадковості явищ політичного життя суспільства, зміст, функціонування й розвиток політики, влади та політичних систем, їхнє місце й роль у життєдіяльності людей, соціальних груп, націй і держави.

Закони політичного життя суспільства. Політологія вивчає передусім закони, за якими розвивається суспільство в цілому. Таким, наприклад, є загальносоціологічний закон історичного прогресу-розширення сфери політичного життя та підвищення її ролі у суспільстві, закон посилення ваги народних мас в історичному процесі, в розвитку демократії, самоврядування.

Основоположними для політології виступають закони структури, які визначають сутність форм і методів організації політичних систем, їх внутрішню спрямованість та взаємозумовленість (наприклад, закон організації структурування політичних інститутів та ін.)

1.3. Методи дослідження і вивчення явищ політичного життя

Політологія як наука розробляє основні напрями, форми та **методи** демократизації політичної системи, розробляє шляхи побудови правової держави, досліджує співвідношення загальнолюдських і державних інтересів у міжнародних відносинах, аналізує умови та напрями об'єднання суспільно-політичних сил.

Для пояснення сутності політики використовуються філософські методи – діалектика, метафізика, психоаналіз, герменевтика, феноменологія та ін. Наукові методи й підходи, які використовує політологія при вирішенні дослідницьких завдань, умовно можна поділити на три групи.

Перша з них – це **загальні підходи**, які об'єднують різні методи наукового дослідження політичних об'єктів. До них належать такі:

- *соціологічний підхід*, заснований на визнанні соціальної зумовленості політичних явищ, у тому числі впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології та культури. Цей підхід широко представлено у марксистських трактуваннях. Він являє собою сукупність засобів і методів конкретних соціологічних досліджень, що спрямовані на збирання та аналіз фактів реального політичного життя;

- *системний підхід*, якому політологи надають особливу пізнавальну цінність і в межах якого політика розглядається як цілісний, складно організований та саморегульований механізм, що перебуває у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем через вхід і вихід системи. Цінність цього методу полягає в цілісному розумінні об'єкта дослідження та всебічному аналізі зв'язків між окремими елементами цілого.

Прихильниками цього підходу є Т. Парсонс і Д. Істон, він широко використовується як в українській, так і зарубіжній політології;

- *культурологічний підхід* орієнтується на виявлення залежності політичних процесів від політичної культури;

- *нормативно-ціннісний підхід* з'ясовує значення політичних явищ для суспільства та особистості;

- *функціональний підхід* потребує вивчення залежностей між політичними явищами (наприклад, між рівнем економічного розвитку та політичним ладом, ступенем урбанізації та політичною активністю населення та ін.);

- *поведінковий підхід* (біхевіористський) полягає у застосуванні до політики методів, що використовуються у природознавчих науках і конкретній соціології. Вирішальними факторами поведінки визнаються психологічні мотиви, які й є основним предметом політологічного вивчення. Головна увага приділяється добору емпіричних даних, дотримувannya дослідницьких процедур, використанню засобів природничих і точних наук. Засновниками біхевіоризму вважаються наступні науковці: Є. Торндайк, Дж. Уотсон, В. Вільсон. Біхевіоризм є одним із головних дослідницьких напрямів американської політології. Його особливості зводяться до того, що: а) об'єктом дослідження вважаються не законодавчі інститути, політичні програми й закони, а дії людей, спрямовані на досягнення політичної мети; б) науковою цінністю вважаються не теоретичні ідеї, а оброблені емпіричні факти; в) застосування методів інших наук, у тому числі природничих; г) необхідною умовою науковості дослідження проголошується можливість емпіричної перевірки або спростування дослідницьких процедур;

- *інституційний підхід* орієнтується на вивчення політичних інститутів суспільства (до початку ХХ ст. був домінуючим у політичній науці);

- *антропологічний підхід* виходить із постійності родових якостей людини як розумної істоти, яка одвічно володіє свободою, універсальності та єдності людського роду та невід'ємності істотних прав людини, їх пріоритету відносно законів і діяльності держави;

- *порівняльний підхід* засновано на зіставленні однотипових політичних явищ (систем, партій та ін.). Він дозволяє шляхом порівняння двох або більше політичних об'єктів виділити загальні тенденції розвитку політичних процесів;

- *історичний підхід* потребує вивчення політичних явищ у їх послідовному часовому розвитку;

- *математичний, кібернетичний та інші підходи й методи.*

Друга група – це **загальнонаукові методи й логічні процедури**, до числа яких належать: індукція; дедукція; абстрагування; моделювання; ідеалізація; прогнозування; аналогія; аналіз; синтез.

Третя група – **методи емпіричних досліджень та конкретно-наукові методи**, серед яких слід вказати: спостереження; опитування; анкетування; аналіз документів; аналіз електоральної статистики; соціальний експеримент.

Також до цієї групи можна віднести так звані **спеціально-наукові прийоми**, методи, власне, політичного аналізу. Це групи методів, напрацьовані в самій політології, а також комбінування, модифікація методів інших соціальних наук в особливий інструментарій, який використовується лише при аналізі політичних об'єктів. Приклади власне політичних методів: ситуаційний аналіз, івент-аналіз (метод аналізу подій), метод сценаріїв (сценаріотехніка), позиційний і ресурсний методи, методи експертних оцінок, спеціальні методики зображення розстановки політичних сил, SWOT-аналіз (назва методу складається з перших букв чотирьох англійських слів «strengths» – сильні сторони, «weaknesses» – слабкі сторони, «opportunities» – сприятливі можливості, шанси, і «threats» – загрози або можливість несприятливих обставин), метод «ПАТЕРН» (допомога планування за допомогою відносних показників технічної оцінки – Planning Assistance Through Technical Relevance Number) та ін. В компаративістській політології активно використовується новий тип досліджень – case studies – вивчення конкретного випадку. Даний метод передбачає вивчення окремих історичних епізодів (подій), які сприймаються в їх особливості і винятковості.

І зрештою, останнім з найбільш важливих критеріїв класифікації методів політології є їх **функціональне призначення**, на основі якого можна виділити, з одного боку, інструменти (з переважанням індукції) для опису і збору політичних даних, а з іншого, – переважно дедуктивні способи аналізу та інтерпретації зібраних фактів. Ці дві групи нерідко пов'язуються, відповідно, з двома рівнями і аспектами дослідницької діяльності: конкретно-емпіричним і абстрактно-теоретичним. До перших відносяться такі методи збору первинної соціально-політичної інформації, як контент і івент-аналізи, опитування, інтерв'ю, пряме спостереження, шкалювання та інші прийоми. До других – формулювання теоретичних гіпотез і побудова абстрактно-логічних і математичних моделей, вироблення засобів концептуалізації та інтерпретації, пояснення і конструювання.

Отже, використання найрізноманітніших методологічних підходів дозволяє стверджувати, що вони дають політології можливість всебічного аналізу всієї політичної сфери життєдіяльності суспільства. Ці та інші методи дозволяють політологам виявити **певні закономірності політичного життя**, які класифікують, виділяючи чотири основні групи.

Першу групу складають політико-економічні закономірності, які відображають співвідношення між економічною базою суспільства та політичною владою.

Друга група – соціально-політичні закономірності. Вони характеризують розвиток політичної влади як особливої соціальної системи з певною логікою та структурою. Ця група закономірностей зумовлює функціонування політичної влади заради стабілізації суспільства.

Третя група – політико-психологічні закономірності, які відображають взаємовідносини між особистістю та владою. До цієї групи належать процеси соціалізації особистості, формування ціннісних орієнтацій, а також формування політичних лідерів і завоювання ними влади.

Четверта група – закономірності функціонування та розвитку політичного процесу. Вчені виділяють такі закономірності з цієї групи: закон загальносоціального та історичного прогресу – розширення сфери політичного життя та підвищення її ролі у суспільстві, а також закон організації політичної діяльності як закон існування політичного життя.

1.4. Основні категорії політології

Поняття та категорії політології можуть бути розділені на кілька видів за різними підставами до класифікації. Можна виокремити два основні їх види:

- 1) такі, що належать до загальної теорії політики;
- 2) ті, що відображають процеси змін і розвитку політичної дійсності.

До перших належать: політика, політична влада, політичні відносини, політична система суспільства, політичний інститут, держава, політична партія, політична ідеологія, політична культура, політична свідомість, суспільний рух та ін.

До других – політична діяльність, політичне рішення, політичний процес, реформа, революція, політичний конфлікт, політична роль, політична участь та ін. Крім того, у політології дуже широко використовуються поняття та категорії інших дисциплін.

Відповідно до більш деталізованого підходу категорії політології можна поділити на чотири групи: загальні, структурні, функціонування та розвитку, кожна з яких може спільно з іншою утворювати більш широку групу, про які йшлося вище.

Основними загальними категоріями політології є політика, влада, демократія, свобода, українська національна ідея та інші.

Категоріями структури є політична система, політична організація, держава, політична партія, громадсько-політичний рух та інші.

Категорії функціонування: політична діяльність, політичний процес, політична модернізація, політичний конфлікт, політична боротьба та ін.

Категорії розвитку: політична революція, політична реформа, контрреволюція, еволюція.

Отже, політологія – самостійна наука, яка має свій специфічний предмет дослідження, що дозволяє вважати її самостійною дисципліною. При цьому змістовно політологія пов'язана з багатьма іншими соціально-гуманітарними науками (насамперед, філософією, психологією, соціологією).

Філософія – це наука, яка вивчає найбільш загальні закономірності буття та пізнання, до того ж вона є загальнометодологічною дисципліною, методи якої універсальні й є необхідною умовою вирішення завдань політології. Філософія розглядає загальні засади відношення людини і світу, в тому числі першооснови політики як сфери людського та соціального буття, завдяки чому існує такий напрям, як філософія політики. Отже, політологія використовує філософське обґрунтування політики для визначення методології та спрямованості аналізу політичних явищ.

Психологія (зокрема, соціальна психологія) вивчає соціально-психологічні явища сучасного суспільства, її предметом є суспільно-психологічні явища у сфері політики. Тому політологія та соціальна психологія – партнери у вивченні політики. Знання психологічних закономірностей дозволяє розкривати сутність психологічних явищ, тимчасом як знання психологічних закономірностей дозволяє зазирнути в глибини політичних процесів. На межі політології та соціальної психології створено й успішно розвивається самостійний науковий напрям – політична психологія.

Політологія тісно пов'язана із соціологією. Така галузь соціології, як політична соціологія, об'єктом і методами схожа на політологію, але є й суттєва відмінність у предметах досліджень цих дисциплін. Соціологія насамперед цікавиться тим, як політика впливає на розвиток людських спільнот. З цього приводу слід зазначити, що політологія розглядає політику як процес, підпорядкований певним закономірностям. Соціологія політики вивчає не сам процес, а соціологічно значимий вимір цього процесу.

Географія також є важливою дисципліною, висновки якої необхідні для належного розвитку політології. З давніх часів відомо, що географічні та кліматичні умови впливають на політичні процеси. Тому будь-який політологічний аналіз має враховувати досягнення географічної науки. У сучасній політології досить часто вживається термін «геополітика» і розвивається науковий напрям із такою назвою.

Крім філософії, психології, соціології, історії та теорії держави та права й географії, політологія взаємодіє і з логікою, культурологією, етикою, релігієзнавством, антропологією, лінгвістикою, економічною теорією, демографією, кібернетикою, статистикою, галузевими юридичними науками та багатьма іншими суспільними й природничими науками.

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

2.1. Політичні теорії Стародавнього світу

Стародавні суспільства мають багато спільних рис, зумовлених схожими умовами культурно-історичного розвитку, рівнем розвитку економічних відносин, способами господарювання, панівними світоглядними уявленнями та цінностями. Оскільки політичні відносини відображають реальне життя суспільства та держави, то у політичних уявленнях відображаються соціальна практика та специфіка суспільного буття. Політична думка тієї доби нерозривно пов'язана з особливостями суспільного устрою стародавніх держав – Давнього Єгипту, Вавилону, Індії, Китаю, Персії, міст-полісів Давньої Греції та різних форм держави Давнього Риму.

Але найбільш теоретично обґрунтовані політичні теорії деспотичних держав, які мали раціоналістичний характер, були створені у рамках китайської суспільної думки. Давньокитайським філософам вдалося знайти основне джерело існування азійського деспотизму – розподіл суспільства на тих, хто працює, і тих, хто керує. Головним питанням для китайських філософів була проблема ефективного управління суспільством. Вони запропонували кілька варіантів розв'язання цієї проблеми (конфуціанство та легізм, моїзм і даосизм).

Фундаментальну роль в історії політичної думки Китаю і всього Стародавнього Сходу відіграло вчення **Конфуція** (551 – 479 рр. до н. е.). Погляди Конфуція викладено у книзі «Луньюй» («Бесіди і судження»), складеній його учнями.

Конфуцій розвивав *патріархально-патерналістську концепцію держави*, відповідно до якої держава виступає як велика сім'я. Влада правителя в державі є подібною владі батька в сім'ї, а відносини правителів і підданих нагадують сімейні відносини, де молодші залежать від старших. *Правитель є «сином неба», його влада має божественне походження. Однак сам імператор не є Богом, і його влада залишається божественною доти, доки він править «розумно», наслідуючи шлях, вказаний Богом.* Цим самим Конфуцій висував важливу вимогу дотримання в державному управлінні моральних принципів.

Будучи прихильником **ненасильницьких методів правління**, Конфуцій закликав правителів, чиновників і підданих будувати свої взаємовідносини на засадах доброчесності. Дотримання правителями **вимог доброчесності** відіграє вирішальну роль і визначає панування **норм моралі у поведінці підданих**. Основна **доброчесність підданих** полягає у **відданості правителю**, слухняності й повазі до всіх «старших». Тим самим заперечуються не лише насильницькі методи правління, а й боротьба підданих проти правителів. Конфуцій був противником будь-

якого насильства і вважав, що забезпечення суспільного порядку має здійснюватися не шляхом насильства, а через удосконалення самої людини, дотримання доброчесності.

Доброчесність у тлумаченні Конфуція виступає як широкий комплекс етико-правових норм і принципів, до якого входять *правила ритуалу, піклування про людей, шанобливе ставлення до батьків, відданість правителю, почуття обов'язку тощо.*

Регулювання політичних відносин за допомогою вимог **доброчесності** у вченні Конфуція різко **протиставляється управлінню на основі законів**. Негативне ставлення мислителя до законів зумовлено їх традиційно каральним значенням, зв'язком із жорстокими покараннями. Щоправда, Конфуцій не заперечував повністю значення законодавства, однак відводив йому допоміжну роль, висувуючи на передній план у регулюванні суспільних відносин вимоги доброчесності.

На відміну від Конфуція, який виступав із позицій аристократії, обґрунтовуючи природність і необхідність поділу суспільства на правителів і підданих, «старших» і «молодших», інший давньокитайський мислитель – **Мо Цзи** (479-400 рр. до н. е.), засновник *моїзму*, розвивав ідею природної рівності всіх людей і обґрунтовував договірну концепцію виникнення держави, в основі якої лежить ідея належності верховної влади народу.

Мо Цзи висунув ідею договірного походження держави та управління. У давнину, вважав він, *не було управління й покарання*, кожний мав *власне розуміння справедливості*, й тому у відносинах між людьми *панувала ворожнеча*. Зрозумівши, що *причиною безладу й хаосу в суспільстві є відсутність старшинства та управління, люди обрали найбільш доброчесну і мудру людину правителем*, зробили її «сином неба», який покликаний *створювати єдиний зразок справедливості в суспільстві й забезпечувати у ньому порядок.*

Ідея єдиної для всіх справедливості і єдиної законодавчої влади була спрямована у Мо Цзи проти свавілля чиновників, які, встановлюючи свої порядки, вдавалися до насильства й жорстоких покарань. Важливе місце у його вченні посідає вимога врахування інтересів простого народу в управлінні державою. Він рішуче виступав за звільнення низів суспільства від гніту, страждань та убогості. **Бідність Мо Цзи вважав джерелом безпорядків у державі.**

Античними мислителями була запропонована філософсько-етична концепція політики. Мислителі Давньої Греції та Давнього Риму, розробляючи філософію політики, **трактували державу як найвище втілення розуму.** Розум для філософів того часу був не лише засобом для досягнення окремих благ, а й істинною метою. Мислителі цього періоду намагались створити модель держави, що уособлює розум.

Найвищого розвитку антична філософсько-політична думка досягла у вченнях давньогрецьких мислителів Сократа, Платона та Арістотеля.

З ученням **Сократа** (469 до н.е. – 399 до н.е.) пов'язаний початок переходу політичної думки з дотеоретичного на теоретичний рівень і створення політичної етики.

Мислитель прагнув обґрунтувати раціональну, розумну природу моральних, політичних і правових явищ, вважаючи розумне, справедливе і законне тотожним. **Збіг законного і справедливого є бажаним, розумним станом справ, а не повсякденною реальністю.** Для такого збігу слід **неухильно дотримуватися законів.** Сократ був принциповим прибічником законності. **Основу нормального функціонування держави, її благополуччя він убачав у непорушності законів, підпорядкуванні їм усіх громадян.**

Владу правителя, засновану на волі народу й державних законах, Сократ вважав царством, а владу, засновану на свавіллі правителя і спрямовану проти народу, – **тиранією.** Правління небагатих, які дотримується законів, він називав **аристократією**, правління найбагатших – **плутократією**, а правління всіх – **демократією.** При цьому мислитель негативно ставився до участі в управлінні державою більшістю народу (на його думку, грубих і некомпетентних людей). Управлінню державою Сократ приділяв особливу увагу, стверджуючи, що правити мають компетентні особи.

Вчення Сократа справило значний вплив на всю подальшу історію філософської і політичної думки, особливо на політичну філософію Платона й політичну науку Аристотеля.

Платон (427 – 347 рр. до н. е.) – учень Сократа – є одним з найвидатніших мислителів в історії філософської і політичної думки. Своє політичне вчення він виклав головним чином у трактатах-діалогах «Держава», «Політик» і «Закони».

Вчення Платона про державу ґрунтується на його філософських поглядах. Будучи представником ідеалістичного напрямку в філософії, він обґрунтував **концепцію «ідеальної справедливої держави».**

Цю ідеальну справедливу державу Платон будує за аналогією з людською душею. **Трьом початкам людської душі (розумному, вольовому й чуттєвому)** в державі аналогічні три схожих початка – керівне, захисне й ділове, а цим останнім відповідають три суспільних стани – правителів, воїнів і виробників. Визначальним початком душі є розумне, а тому філософи, які його втілюють своєю здатністю міркувати, покликані правити в державі. Вольове початок душі й захисне початок в державі втілюється у воїнах, які повинні підкорятися філософам. Розумне й вольове початки управляють початком чуттєвим (ремісниками, землеробами), яке за своєю природою прагне багатства. І нарешті є четверте, суспільне початок – справедливість, яке полягає в тому, що люди займають в державі належне їхньому душевному початку місце: розумні – правлять, хоробрі – охороняють, ділові – займаються виробництвом.

Ідеальна держава Платона – це справедливе, засноване на законах, правління кращих. *Таке правління може бути або царською владою (якщо серед правителів вирізняється хтось один — найдостойніший), або аристократією – владою декількох кращих. Визнаючи можливість створення такої ідеальної держави, Платон водночас висловлює сумнів у реальності її існування. Через недосконалість людської натури така держава не може бути вічною і зміниться іншими, гіршими формами правління — спочатку тимократією – правлінням честолюбців, потім олігархією – правлінням любителів грошей і розкоші, потім демократією – правлінням неосвіченого і некомпетентного народу, або тиранією – правлінням одинака-самодура, заснованому на беззаконні, свавіллі, жорстокості. Причому кожна з цих форм є гіршою за попередні.*

У діалозі «Політик» Платон високо оцінює роль політики в житті суспільства. Він вважає політику царським мистецтвом, яке вимагає знань і вміння управляти людьми. Вищою політичною цінністю вважав справедливість.

Вчення Платона значно вплинуло на формування поглядів Аристотеля (384 – 322 рр. до н. е.) – найвидатнішого представника філософської і політичної думки античності. Його політичні погляди викладені головним чином у працях «Політика» та «Афінська політія». Він зробив вагомий внесок у всебічну розробку науки про політику як окремої, самостійної галузі знань.

Держава, за Аристотелем, природне утворення, продукт природного розвитку суспільства. В її основі лежить **природна потреба людини в спілкуванні і співпраці з іншими людьми**, тобто в об'єднанні в спільноту, грецькою – поліс. Давньогрецький мислитель стверджує, що людина, за своєю природою не може жити одна, вона потребує контактів з іншими людьми для того, щоб бути людиною. Ізольована людина повинна володіти якостями бога, щоб лишатися людиною, інакше вона обов'язково перетвориться на тварину. В цьому полягає зміст відомого визначення Аристотелем людини як «політичної тварини».

А життя в державі-полісі дозволяє задовольнити всі потреби людини, і разом з тим не розчиниться в ньому як безлика соціальна одиниця, що зазвичай відбувалося з підданими величезних східних деспотій (Давнього Єгипту, Вавилону чи Персії). Тому мета полісу – благо його громадян, і лише за цим критерієм можна визначити гарна чи погана та, чи інша держава.

У центрі політичного вчення Аристотеля перебувають проблеми походження, сутності та форми держави. Форму держави Аристотель характеризував як політичну систему, що визначається верховною владою в державі. Конкретні форми він розрізняв залежно від кількості правителів і мети, яку вони при цьому переслідують.

За першою ознакою Аристотель розрізняє правління одного, правління небагатьох і правління більшості, а *за другою* поділяє форми правління на правильні і неправильні. У правильних формах правителі мають за мету суспільне благо, а в неправильних – лише своє особисте благо.

Трьома правильними формами держави виступають в Аристотеля монархія, аристократія і політія.

Трьома неправильними — тиранія, олігархія і демократія.

Кожна з цих шести основних форм має свої види, залежно від комбінації формоутворюючих ознак.

Найкращою формою правління, за Аристотелем, є політія, в якій влада належить більшості і здійснюється на спільне благо. Найгіршою з неправильних форм держави є тиранія, де влада здійснюється деспотичними методами однією особою в особистих інтересах.

Політія втілює в собі кращі сторони олігархії і демократії (об'єднує багатих і бідних, багатство і свободу), але вільна від їх недоліків і крайнощів.

Аристотель обґрунтовував також ідею важливості розвитку середнього класу та приватної власності як невід'ємних атрибутів суспільного життя.

Цікаве продовження думкам Аристотеля надав давньогрецький історик, військовий і політичний діяч **Полібій** (201 р. до н.е. – 120 р. до н.е.). Він висунув і обґрунтував ідею кругообігу форм правління у суспільстві, тобто він стверджував, що форми правління змінюються, переходять одна в одну і знову повертаються до початкової форми. На думку Полібія **цикл кругообігу** має такий вигляд: **царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія**. Поділяючи точку зору Аристотеля щодо поділу форм правління на правильні і неправильні, Полібій зауважує, що з плином часу та відповідно до людської природи правильні форми поступово вироджуються в неправильні: царська влада – в тиранію, аристократія – в олігархію, демократія – в охлократію. Єдиновладдя лише тоді є царством, коли народ добровільно віддає владу найдостойнішому, наймудрішому, влада небагатьох є аристократією, коли правлять наймудріші, влада багатьох є демократією, коли серед більшості є єдність спрямована на забезпечення добробуту всього народу як цілого, інтересам якого підпорядковуються індивідуальні інтереси.

Одним з найдосконаліших вчень давньоримської політичної думки є політичне вчення Цицерона.

Марк Туллій Цицерон (106 – 43 рр. до н. е.) був знаменитим римським оратором, юристом і державним діячем. Серед його численних праць основною з проблем держави є праця «Про державу».

Первинною основою суспільного життя, за Цицероном, безпосередньо пов'язаною з Богом, природою і розумом є справедливість.

Справедливість – це абсолютна цінність, ціль людини і суспільства, захищаючи справедливість, держава, суспільство і людина захищає все людяне в людині, її Божественну сутність.

Наслідуючи традиції давньогрецької політичної думки, Цицерон приділяв значну увагу аналізу різних форм державного правління та їх перетворень. Залежно від числа правлячих, він розрізняв три простих форми правління: царську владу (монархію), владу оптиматів (аристократію) і владу народу (демократію). Кожна з цих форм має свої переваги: у царській владі це, батьківське ставлення до підданих, у владі оптиматів - мудрість, у владі народу - свобода. Але кожній з них властиві й певні недоліки. Так, царська влада і влада оптиматів обмежують свободу народу та усувають його від участі в управлінні державою, а демократія породжує небезпеку зрівнялівку.

Цицерон вважає, що за можливості вибору з простих форм правління перевагу потрібно віддати царській владі, а демократію слід поставити на останнє місце. Але найкращою формою держави є змішана форма, утворювана шляхом рівномірного поєднання достоїнств трьох простих форм правління. Найважливішими достоїнствами такої держави є її міцність і правова рівність громадян. (таким ідеалом уявлялася Цицерону аристократична сенатська республіка Давнього Риму, в якій консули уособлюють монархічну складову, сенат - аристократичну, народні збори і трибуни – демократичну).

На зміну античній політичній думці прийшла традиція нової епохи, яка ознаменувалася розвитком християнства. Воно успішно перетворювало політичні ідеали та філософські концепції на релігійні вчення про політику.

2.2. Політична думка епохи Середньовіччя

Від своїх витоків християнство несло в собі ідею, яка втілювала мрію про рівність і соціальну справедливість. Проте реальність феодального життя була зовсім не такою, якою вона бачилась першим християнським пророкам.

У різні періоди епохи Середньовіччя було сформовано головні положення християнської церковно-релігійної доктрини.

Так у період утвердження в Римській імперії панування християнства значного поширення набуло вчення одного з найвидатніших ідеологів християнської церкви **Аврелія Августина** (354 – 430), за заслуги перед церквою прозваного Блаженним. Свої політичні погляди він виклав головним чином у праці «Про град Божий».

У названій праці Августин виділяє *два види людського співжиття, два гради. Град земний, в якому люди живуть керуючись плотськими потребами, і в них любов до себе доведена до рівня зневаги до Бога. І*

Град Божий, в якому люди живуть керуючись духовними потребами, і любов до Бога у них доведена до рівня презирства до себе.

Походження держави Августин пояснює волею Бога, але сам процес виникнення держави відбувається природним еволюційним шляхом об'єднання людей спочатку у сім'ї, потім у держави для забезпечення внутрішнього порядку і добробуту, і зовнішньої безпеки. Безпосередньо стремління до об'єднання і спричиняє застосування «суспільного договору», який полягає у розподілі обов'язків між членами спільноти, і переданні влади кращому: в сім'ї – батьку, а в державі – монарху. Саме видатні якості перших королів були запорукою наділення їх владою народом, але все це входило в божий замисел.

Важливим є внесок Августина Блаженного в теоретичну розробку проблеми розподілу церковної і світської влади в державі. На його думку **церковна і світська влада в суспільстві є суверенними і автономними.** Будь-яке втручання однієї влади у сферу іншої є небезпечним. Але разом з тим, вони взаємодоповнюють одна одну і взаємодіють: ***світська влада захищає церкву від її ворогів – варварів і єретиків, а церква – виховує паству в дусі покори і виконання суспільних обов'язків.*** В той же час Августин вважав церковну владу вищою, тому що духовна сфера вища за світську, з огляду на її первинний характер і вічність людської душі.

Вчення Августина набуло значного поширення і впливу. Воно відіграло важливу роль у розвитку християнських концепцій держави, політики і права.

Ще однією величною постаттю середньовічної політичної думки є **Фома Аквінський** (1225 – 1274), який намагався пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування католицьких догматів. Його політичні погляди викладені головним чином у працях «Про панування владик» (1265 – 1266) і «Сумма теології» (1266 – 1274). Наслідуючи Аристотеля, Фома Аквінський вважав, що людина за своєю природою є політичною істотою. Поодинці люди не можуть задовольнити свої потреби, в них від природи закладене прагнення об'єднатися і жити в державі. З цієї природної причини й виникає держава як політична спільність людей. Метою державності є спільне благо, забезпечення умов для гідного життя. Здійснення цієї мети, на думку мислителя, передбачає збереження феодально-станової ієрархії, привілейованого становища можновладців і багатіїв, дотримання всіма встановленого Богом обов'язку підкорятися правителям, які уособлюють собою державу.

Аналізуючи світську владу, він дійшов висновку, що вона складається з трьох аспектів: сутності влади; форми влади (походження) і використання влади. Сутність влади, або її першооснову, мислитель розглядав як установлений Богом порядок відносин панування й підкорення, в яких воля правителів приводить до руху підданих. Оскільки такий порядок заведений Богом, то влада має божественний характер. Саме в цьому сенсі теолог тлумачить вислів

апостола Павла про те, що «всяка влада від Бога». На відміну від сутності влади, її **походження не завжди збігається з приписами Закону Божого**, оскільки заволодіти владою люди можуть завдяки омані чи застосуванню сили. Третій аспект - **використання світської влади**. Тут Фома Аквінський зазначив, що **в житті має місце зловживання владою, несправедливе її використання, що теж порушує заповіді Бога**. З огляду на невідповідність світської влади настановам Бога на стадіях її походження й використання теолог зробив висновок, що вона не може претендувати на зверхність у суспільстві.

Тобто **єдиною, що відповідає заповідям Бога, є церковна влада**. Тільки завдяки її намаганням у суспільстві може бути встановлена **справедливість**.

Свою правову концепцію Фома Аквінський вибудував спираючись на моральну категорію справедливості. **Право**, за його вченням, - **це дія справедливості у божественному порядку людського спілкування**.

Джерелом права є закон, Фома Аквінський стверджував, що *існує злагоджена система, підпорядкована вічному закону*. **Вічний закон** - це *універсальні норми, загальні принципи божественного розуму, якими скеровується всесвіт, а всі інші закони випливають із нього*. Передусім, це **природний закон**, що є *відображенням вічного закону в розумі людини*. Цим законом керується людина у своїх прагненнях до продовження роду, самозбереження, пошуку істини.

Християнські мислителі відзначали, що людині Бог дав індивідуальний спосіб існування, та підкреслювали її цінність. При цьому християнство вчило людину не бачити в підлеглих ненависного тягара, а бачити у владі тягар відповідальності.

2.3. Особливості політичної думки Відродження

Теоретиків епохи Відродження більше цікавила проблема походження та засад держави, а не її цілі. Держава розглядається як унікальна незалежна організація, необхідна для захисту та безпеки людей. Розум у працях мислителів епохи Відродження виступав як інструмент та обґрунтовувався світський характер соціальних законів. Політична думка звільняється від ролі прямого продовження філософії та релігії, починає формуватися нова галузь знання.

Головний світоглядний принцип мислителів Відродження: «Людина – центр Всесвіту» – у галузі політичної думки втілює **Ніколо Макіавеллі** (1469 – 1527), відомий передусім своїми працями «Правитель» (1513), «Роздуми на першу декаду Тита Лівія» (1519), «Історія Флоренції» (1532). Політична теорія у флорентійського мислителя Ніколо Макіавеллі (1469 – 1527 рр.) постала не в якості складової частини загально філософських поглядів, як це було раніше у Платона і Аристотеля, а як самостійна наука.

На основі узагальнення багатовікового досвіду існування держав минулого й сучасності мислитель доводить, що *політичні події, зміни в державі відбуваються не з Божої волі, не з примхи чи фантазії людей, а мають об'єктивний характер*. Введення самого терміна *stato*, тобто «держав», в політичну науку Нового часу пов'язується саме з видатним Н. Макіавеллі. *Він розрізняє монархію, аристократію і народне правління*, спотворенням яких є *тиранія, олігархія та охлократія*. Перші три форми правління він називає правильними, але вважає їх нестійкими й недовготривалими. **Найкращою, на його думку, є змішана форма, в якій поєднуються елементи всіх правильних форм.** Порівнюючи переваги різних форм правління, Н. Макіавеллі віддає перевагу республіці, бо вона найбільше відповідає вимогам рівності і свободи. *Республіка є більш стійкою, ніж монархія, вона краще пристосовується до різних умов, забезпечує єдність і міць держави, породжує в людей патріотизм.* Політичним ідеалом Макіавеллі була Римська республіка як втілення ідеї міцної держави, що вміє зберігати внутрішній порядок та поширювати свій вплив на інші народи. Згідно Макіавеллі, *держави має перебрати на себе виховні функції, що належали до цього часу церкві, тим самим вона має опікуватися добродетельністю громадян.* Він звинувачує церкву в тому, що вона розхитала підмурки світської державності і послабила намагання громадян служити республіці. *Останню Макіавеллі вважав кращою формою правління, бо вона кожного робить відповідальним за долю держави.* Мислитель і політичний діяч Флоренції *виступив за народний контроль над використанням влади, участь в управлінні державою надавав монарху, знаті і народу.* Народ мислитель ставить вище від монарха, вважаючи його розумнішим.

Ці ідеї викладені Н. Макіавеллі головним чином у його історичних працях. Принципово іншими є його погляди, подані у трактаті «Правитель». Основний зміст цієї праці складають *змалювання образу ідеального, на думку Н. Макіавеллі, правителя та рекомендації щодо того, як йому здійснювати і зміцнювати свою владу.*

Н. Макіавеллі стверджував, що *заради досягнення політичних цілей правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі:* вдаватися до обману, діяти лестоцями і грубою силою, фізично знищувати своїх політичних противників тощо. Недоречно осягати й вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо влада, політика вже за своєю природою є позаморальними явищами.

2.4. Політичні теорії Нового часу (XVI – XIX ст.)

Складно чітко відмежувати політичну думку наступних періодів, адже класичні теорії Нового часу і Просвітництва стали продовженням ідей мислителів епохи Відродження, однак головним критерієм стає поява

буржуазії, захист її інтересів і обґрунтування відповідного суспільно-економічного ладу.

Таким чином, подальший розвиток політичної теорії у західних країнах відбувається на тлі буржуазних революцій в Нідерландах (1566 – 1609 рр.), Англії (1640 – 1688 рр.), Франції (1789 – 1794 рр.), Америці (1775 – 1783 рр.). Політичні ідеї нового класу – буржуазії, які народжувалися у попередній епосі, набувають всебічного розвитку у Новий час. На першому, початковому етапі розвитку новочасної політичної думки основну роль відіграють ідеї знищення обмежень, які феодальна держава накладає на свободу індивіда. Згодом ці ідеї логічно відображаються у громадській (суспільній) концепції політики, в якій акцент з індивіда переноситься на соціальні групи як суб'єкти політики.

Одним з видатних політичних мислителів Нового часу є англійський філософ **Томас Гоббс** (1588 – 1679 рр.), якого вважають батьком сучасної політології. Своє політичне вчення він виклав у філософській праці «Про громадянина» та трактаті «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадянської» (1651).

Т. Гоббс вважав, що всі люди були створені рівними щодо фізичних і розумових здібностей і мали однакові на все права. Та оскільки людина за своєю природою є істотою егоїстичною, жадібною і честолюбною, то в додержавному стані панував принцип «людина людині – вовк» і велася «війна всіх проти всіх». Водночас людям властиві страх смерті та інстинкт самозбереження, який домінує над іншими пристрастями, а також природний розум, тобто здатність кожного тверезо міркувати про позитивні й негативні наслідки своїх дій. Це спонукає людей до пошуку шляхів самозбереження. За взаємною домовленістю люди довіряють одній особі (окремій людині чи зібранню) верховну владу над собою. Цією особою є держава, котра використовує силу й засоби всіх людей так, як вона вважає необхідним заради миру і спільного захисту. Носій такої верховної влади є сувереном, всі інші виступають його підданими. Люди шукали миру і знайшли його шляхом суспільного договору. Першим суспільним договором, на думку Гоббса, був заповіт (союз) між Богом та патріархом Авраамом, згідно з яким Бог обіцяв Аврааму свій захист, а Авраам зобов'язав себе та своє потомство підкоритися велінням, уставам та законам Бога.

Таким чином, *уклавши одного разу суспільний договір і перейшовши до громадянського стану, люди втрачають можливість змінити обрану форму правління, звільнитися з-під дії верховної влади і не можуть вести боротьбу проти неї за винятком тих випадків, коли існує загроза самому їхньому існуванню. Захист власного життя спирається на закон самозбереження, який є найвищим законом усієї природи й не може порушуватися навіть державою.*

Класовий компроміс буржуазії з дворянством, який увійшов в історію під назвою «славної революції» 1688 р., становлення в Англії

конституційної монархії знайшли своє теоретичне обґрунтування в політичному вченні видатного англійського філософа **Джона Локка** (1632 – 1704), насамперед у його праці «Два трактати про правління» (1690).

Дж. Локк не тільки сприйняв і **збагатив ідеї природного права, суспільного договору, народного суверенітету, невід’ємних свобод особи, законності опору тиранові** тощо, а й інтегрував їх у цілісне політичне вчення – класичний лібералізм.

За Дж. Локком, **до виникнення держави люди перебували у природному стані, де не було «війни всіх проти всіх».** Люди вільно розпоряджались собою і своєю власністю. Однак у природному стані не було органів, які б безпристрасно вирішували спори між людьми, здійснювали належне покарання винних у порушенні природних законів. З метою належного забезпечення природних прав, рівності і свободи, захисту особи і власності люди погодилися утворити державу. Держава, на думку Дж. Локка, є сукупністю людей, які об’єдналися в єдине ціле під захистом ними ж установленого загального закону і створили судову інстанцію, уповноважену владнувати конфлікти між ними і карати злочинців. Від інших форм об’єднань людей держава відрізняється тим, що втілює політичну владу, тобто право створювати закони з метою регулювання відносин власності й застосовувати силу об’єднання для виконання цих законів і захисту держави від зовнішнього нападу.

Утворюючи державу добровільно, люди передають їй лише частину своїх природних прав і свобод, залишаючи за собою передусім право на життя й володіння майном, свободу і рівність. Це невід’ємні природні права людини, які не можуть бути відчужені ні на чю користь. Держава отримує від людей рівно стільки влади, скільки необхідно й достатньо для досягнення головної мети політичного співтовариства – створення умов для того, щоб усі і кожен могли забезпечувати свої громадянські інтереси, насамперед щодо життя, свободи і власності. Засобами забезпечення досягнення державою цієї мети Дж. Локк вважав законність, поділ влади, оптимальну форму правління, право народу на опір свавіллю влади та ін.

Для Дж. Локка було важливо, щоб будь-яка форма держави виростала з суспільного договору, добровільної згоди людей, охороняла їх природні права і свободи та дбала про спільне благо.

Вагомий внесок у розвиток політичної думки Нового часу зробив французький правознавець, просвітник, один із засновників новітньої політичної думки **Шарль Луї Монтеск’є** (1689 – 1755 рр.).

Мислитель вважав, що до утворення суспільства й держави люди жили за природними законами, до яких належать рівність, прагнення до миру, добування їжі, бажання жити спільно та ін. Людина за своєю природою не агресивна і властолюбна, а слабка й боязка істота, що прагне до рівності й миру з іншими. Слабкість людей штовхає їх до об’єднання в

суспільство, в якому вони набувають сили, але втрачають рівність і мир. Війни спонукають людей до встановлення позитивних законів. До таких законів належать міжнародне право (визначає відносини між народами), політичне право (визначає відносини між правителями і підданими) і цивільне право (регулює відносини між громадянами). Потреба людей, які живуть у суспільстві, у спільних законах зумовлює необхідність утворення держави.

Значний внесок у розвиток політичних ідей здійснили видатні німецькі філософи Іммануїл Кант (1724 – 1804 рр.), Йоганн Готліб Фіхте (1762 – 1814 рр.), Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770 – 1831 рр.).

Іммануїл Кант (1724 – 1804) був професором філософії Кенігсберзького університету. Його політико-правові погляди викладено в основному в працях «Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору» (1784) та «Метафізичні початки вчення про право» (1797).

І. Кант виходив з того, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю й не може бути зняряддям здійснення хоч би яких і чийх би то було планів.

Висунення та обґрунтування І. Кантом тверджень про те, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю, що індивіди відмовляються від необмеженої і свавільної свободи природного стану на користь справжньої свободи у правовому стані, що призначення держави полягає в досконалому праві, максимальній відповідності державного устрою принципам права тощо, дає підстави вважати його одним із основних творців теорії правової держави і представником ліберального напрямку в історії політичної думки.

На відміну від І. Канта, його співвітчизник – геніальний німецький філософ **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770 - 1831) виступав з консервативних позицій. У цілісному й систематизованому вигляді його політико-правове вчення викладено у праці «Філософія права» (1820).

Позитивна наука про право, говорить в «Філософії права», є історична наука. Слідом за Монтеस्क'є, Гегель стверджує, що в законах відображається історичний досвід, національний характер даного народу, ступінь його історичного розвитку, природні умови життя і т.п.

Г. Гегель розрізняє громадянське суспільство і державу. Громадянське суспільство, пише філософ, є перехідною ланкою між родиною і державою. З погляду поняття права громадянське суспільство – це необхідний етап, з його взаємозв'язком особливого і загального, сфера реалізації особливих, приватних цілей і інтересів окремих особистостей.

Реальна розумність внутрішнього державного устрою, вважає Гегель, виявляється в поділі влади. **Політична держава в його вченні підрозділяється на законодавчу владу, урядову і владу государя.** Погоджуючись з ідеєю Локка і Монтеस्क'є, так само вважає поділ влади в державі гарантією публічної свободи, але виступає за їх рівновагу і живу єдність. Вершиною такої єдності він називає конституційну монархію.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранівський В.Ф. Політологія : підручник / В.Ф. Баранівський ; Нац. акад. упр. Київ : НАУ, 2016. 235 с. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання : навч. посіб. / Олександр Дмитрович Бойко. К. : Академвидав, 2010. 432 с. (Серія «Альма-матер»).
2. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання : навч. посіб. / Олександр Дмитрович Бойко. К. : Академвидав, 2010. 432 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Боринська О. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії // Політ. менеджмент. 2009. № 1. С. 79-86.
4. Винниченко й українська соціал-демократія : (зб. док. та матеріалів) / В.С. Лозинський (упоряд. та авт. передмова). К. : Парламентське видавництво, 2008. 248 с.
5. Воронянський О.В. Політологія : підручник / [Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В.] ; Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. - Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 179 с.
6. Гелей С.Д. Політологія : навчальний посібн. / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. 9-те вид., переробл. і доп. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 370 с.
7. Грабовський О.І. Державна політика України у сфері соціально-економічного розвитку в контексті європейської інтеграції / Грабовський Олександр Ігорович ; Львів : Регіон. ін-т держ. упр. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2018.
8. Данильян О.Г. Політична влада як механізм регулювання конфліктів у сучасних суспільствах / О. Г. Данильян // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2014. № 4. С. 7-14.
9. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н.М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т.В. Андрущенко, О.В. Бабкіна та ін.]. – Л. : «Новий світ – 2000», 2016. 1000 с.
10. Інформаційна складова державної політики та управління : монографія / [Соловйов С. Г. та ін.; заг. ред. Грицяк Н. В.]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ : К. І. С., 2015. 318 с.
11. Колодій А., Харченко В., Климанська Л., Космина Я. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Ельга-Н, Ніка-Центр, 2007. 584 с.
12. Кулагін Ю.І., Полурез В.І. Політологія. Практикум : навч. посіб. / Ю.І. Кулагін, В.І. Полурез : К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 231 с.
13. Макеєв С. Сучасна Україна : громадянська свідомість і політична участь населення // Політична думка. 2000. № 2. С. 10-15.

14. Муляр В.І. Політологія : навч.-метод. посіб. / Муляр В.І., Загурська-Антонюк В.Ф., Панасюк Н.В. ; [за заг. ред. В. І. Муляра] ; Житомир. держ. технол. ун-т. - Житомир : Волинь, 2015. 154 с.
15. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія : підручник для студ. вищ. закладів освіти. 5-те вид., стер. Л. : Новий Світ-2000, 2008. 304 с.
16. Побочий І.А, Павлов Д.М. Політологія : конспект лекцій : навчальний посібник Дніпропетровськ : НМетАУ, 2013. 112 с.
17. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть : методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н.М. Хоми ; [О.В. Бабкіна, Т.В. Андрущенко, В.П. Горбатенко та ін.]. – Львів : «Новий Світ-2000», 2016. – Т. 1. – 516 с.
18. Політологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. К. : Видавничий центр «Академія», 2009. 528 с.
19. Політологія : підручник / [М. П. Требін та ін.]; за ред. проф. М. П. Требіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 460 с.
20. Політологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Кременя В.Г., Горлача М.І. К. ; Харків : Єдинорог, 2007. 640 с.
21. Політологія : підручник / О.В. Бабкіна (ред.), В.П. Горбатенко (ред.). 3-тє вид., перероб., доп. К. : Академія, 2008. 567 с.
22. Політологія : підручник / М.М. Вегеш (ред.). 3-тє вид., перероб. і доповн. К.: Знання, 2008. 384 с.
23. Реалізація державної молодіжної політики в Україні [Текст]: монографія / С.М. Домбровська [та ін.]. Харків: Нац. ун-т цивіл. захисту України, 2018. 197 с.
24. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень : політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посіб. Рекомендовано МОН / А.С. Романюк. К. : Знання, 2011. 255 с.
25. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. К. : Національний ін-т стратегічних досліджень. 2007. 117с.
26. Суспільно-політичні трансформації в Україні : від задумів до реалій : монографія / В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко та ін. К.: Парлам. вид-во, 2009. 536 с.
27. Телешун С.О., Рейтерович І.В. Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки : українські реалії : монографія. К. ; Херсон, 2008. 151 с.
28. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : Підручник. 3-тє вид., стер. К. : Либідь, 2005. 576 с.

Навчальне видання

Цурканова Ірина Олександрівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Конспект лекцій

Тем. План 2022, поз.189

Підписано до друку 27.04.2022 Формат 60x84 1/16. Папір друк. Друк плоский. Облік.-вид. арк. 6,41. Умов. друк. арк. 6,33 Замовлення № 26

Навчально-науковий інститут
«Інститут промислових та бізнес технологій»
Українського державного університету науки і технологій
49005, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 4

Редакційно-видавничий відділ ІПБТ УДУНТ